

דינא דמלכותא דינא והחובה לשמור על החוק א

א. מהי משמעות דין דינא דמלכותא דינא? האם הוא מחדש שעלינו להישמע לחוקי המדינה, במובן דומה לחובה להישמע למצוות התורה? או שאולי הוא עוסק רק במתן תוקף הלכתי לפעולות המלך, בלגיטימיות ההלכתית שלהן – למשל, שממון שהמדינה מפקיעה לטובת הציבור אינו מוגדר כממון גזול – אך הוא לא מחדש חובה הלכתית להישמע לחוקי המדינה?

התבונן היטב בשתי האפשרויות: איזו מהן עדיפה בעיניך? איך הבנת עד היום את משמעות דינא דמלכותא דינא? מדוע להבין את דינא דמלכותא כמחדש חובה הלכתית להישמע לחוקי המלך? מה העדיפות של ההבנה המצומצמת יותר? תרגם את הביטוי לעברית – לאיזה מהכיוונים התרגום מתאים יותר?

נתבונן מעט בסוגיות, ונראה האם ניתן למצוא בהן תשובה לשאלתנו (ב"ק קיג):
גופא, אמר שמואל: דינא דמלכותא דינא. אמר רבא: תדע, דקטלי דיקלי (שהמלכות מפקיעה דקלים פריים) וגשרי גישרי (ובונה מהם גשרים) ועברין עלייהו (על הגשרים, ומכאן שאיננו מתייחסים אליהם כממון גזול ופעולות השלטון חוקיות).

מהי משמעות הדין לפי גמ' זו? האם ניתן ללמוד ממנה על קיומה של חובה הלכתית להישמע לחוקי המלך, חובה שהיא חלק מדינא דמלכותא דינא?

דינו של המלך דין – פעולותיו הממוניות תקפות הלכתית ואיננו רואים בהן גזל, העצים שהוא הפקיר אינם נחשבים כגזולים – ולא חובה הלכתית להישמע לחוקי המלך. נמשיך לסוגיה נוספת שעוסקת בחוק בתחום הקניין, שיהיה אפשר לקנות קרקע בשטר בלבד¹ (ב"ב נד):

והאמר שמואל: דינא דמלכותא דינא, ומלכא אמר: לא ליקני ארעא אלא באיגרתא (שלא לקנות קרקע אלא בשטר).

נמשיך לדין נוסף שמופיע בהמשך, שאדם שיושב בקרקע ארבעים שנה קונה אותה (ב"ב נה):

אמר רבה, הני תלת מילי אישתעי לי עוקבן בר נחמיה ריש גלותא משמיה דשמואל: דינא דמלכותא דינא, ואריסותא דפרסאי עד מ' שנין.

1. המלכות גבתה מס על כל מכירת קרקע, ולכן היא רצתה להגביר את הפיקוח על מכירת הקרקעות, וקבעה שאפשר לקנות קרקע רק בשטר שנכתב בבית דין של המלך שיפקח גם על גביית המס.

התבונן היטב בשני הדינים וחשוב: האם ניתן ללמוד מהם שכחלק מדינא דמלכותא עלינו להישמע לחוקי המלך? או שמא ניתן להמשיך להבין את דינא דמלכותא בדרך המצמצמת – הכרה הלכתית בפעולות הממוניות של המלך?

נראה שניתן להבין גם את שתי הסוגיות האלו לאור ההבנה המצמצמת של הדין: המלכות ביטלה כל קניין בקרקע שאינו בשטר, קבעה שקרקע שייכת ליושב בה ארבעים שנה, ואלו פעולות ממוניות שההלכה מכירה בהן. אין אפוא עדיין מקור ברור בגמ' להבנה הרחבה של דינא דמלכותא כדין שמחדש חובה הלכתית להישמע ולקיים את חוקי המלך.

נסה להתבונן בשאלתנו מבעד לשאלת יסוד הדין, וחשוב על שלושת הגישות שלמדנו: הסכמת העם², בעלות המלך על הארץ³ והרחבה של סמכות מלך ישראל, סמכות שמקורה בתורה⁴. מהי משמעות הדין לפי כל גישה? איזו מהן תוביל לגישה רחבה של חובה להישמע לחוק ואיזו לגישה מצמצמת של מתן תוקף הלכתי לפעולות המלך?

נפתח בגישה שלומדת את דינא דמלכותא דינא מסמכות המלכות הישראלית, סמכות שמקורה בתורה. לפי גישה זו, נראה שאם נמצא חובה הלכתית להישמע לחוקי מלך ישראל, נוכל ללמוד מכאן שגם דינא דמלכותא דינא מחייב להישמע לחוקי המלך הנכרי. והנה, לגבי מלך ישראל כותב הרמב"ם (ספר המצוות מ"ע קעג):

וכל זמן שיצוה המלך הזה צווי שלא יהיה סותר מצוה מן התורה הנה אנחנו חייבים לשמוע מצותו ומי שיעבור על מצותו ולא ישמע אליו הנה מותר למלך להרגו בכל ענין שירצה.

ומכאן שלפי גישה זו דינא דמלכותא מחייב להישמע לחוקי המלך הנכרי. וכך כותב הרב אורי סדן (אמונת עתך 97, עבודת ילדים בחופשת הקיץ):

אם נאמר כדעת המאירי וסיעתו, התולים את ההלכה 'דינא דמלכותא דינא' ב'משפט המלך', מסתבר לומר כי הלכה זו כוללת גם חובת ציות, שכן דין זה במקורו אינו מוגבל למלך ולסמכויותיו, אלא נוגע גם להתנהלות שבה מחויב הציבור... לדעת ראשונים אלו נראה כי ההלכה 'דינא דמלכותא דינא' מטילה חובת ציות גמורה על האזרח לציית לחוק ולקיימו ככתבו וכלשונו, כעבד המחויב למלא אחר רצון אדונו.

2. רשב"ם.

3. תוספות ור"ן, גישה שהובילה אותם לצמצום הדין למלכות נכרית בחוץ לארץ בלבד.

4. גישה שמקורה בדברי הרמב"ם המשתמש בביטוי דין המלכות דין על מלכות ישראל בהלכות מלכים, 'ודיניו בכל אלו הדברים וכיוצא בהן דין'. ומפורשת יותר בדברי המאירי הכותב על דינא דמלכותא דינא: "שכך הוא ראוי לו מצד מלכותו על הדרך האמור במלכי ישראל כל האמור בפרשת מלך מלך מותר בו". ובדברי המבי"ט: "דינא דמלכותא דינא כדילפינן מקראי דמשפט המלוכה".

 נסה להתווכח עם הראיה מדברי הרמב"ם.

ניתן לטעון שתי טענות נגדה: הראשונה, גם אם סמכות המלכות הנכרית נלמדת ממלכות ישראל, עדיין אין בכך כדי להצביע בהכרח על זהות מוחלטת ביניהן, ויתכן שלמדנו ממלכות ישראל רק את עצם סמכות המלכות ותוקף פעולותיה, אך לא את חובת האזרח להישמע לה, חובה הקיימת במלכות ישראל בלבד⁵. שנית, גם במלכות ישראל, נראה שהרמב"ם עוסק בציווי ישיר של המלך לאזרח מסוים, ציווי שהפרתו היא מרד בסמכות המלך. כך עולה הרי מהמשך הדברים: 'ומי שיעבור על מצותו ולא ישמע אליו הנה מותר למלך להרגו בכל עניין שירצה'. האם הם נכונים בכל הפרת חוק? נראה שהם נאמרו רק בציווי ישיר שהפרתו נחשבת כמרד, ולא בהפרת חוק רגילה, תופעה יומיומית שאינה נחשבת כמרד. אם כן, גם המשפט הקודם עוסק בציווי מעין זה, ואין ללמוד מכאן בהכרח על חובה כללית להישמע לחוקי המלך⁶.

נעבור לגישה השנייה, גישת בעלות המלך על הארץ. האם גישה זו תוביל גם לחובה הלכתית להישמע לחוקי המלך? נראה שלא, ושהיא רק מעניקה תוקף הלכתי לפעולותיו הממוניות של המלך, וכך כותב הרב סדן (שם):

כאמור, לדעת התוספות המובא בר"ן וסיעתם, סוברים כי הסברא שעליה מתבסס הכלל 'דינא דמלכותא דינא' היא: 'מפני שהארץ שלו ויכול לומר להם אם לא תעשו מצותי אגרש אתכם מן הארץ'. המשמעות היא שדינא דמלכותא יונק את סמכותו מעצם כוחה של המדינה לאכופף את חוקיה. ברור שההלכה דינא דמלכותא דינא אינה כוללת חובת ציות דתית ואינה אלא גושפנקה הלכתית לסמכות השלטונית. משמעות הדבר כי אין לדין זה משמעות מבחינת האזרח הקטן, ואינו מחייב אותו לנהוג על פי החוק.

ומה עם הגישה השלישית, גישת הסכמת העם? יש בכוחה להוביל לחובה הלכתית להישמע לחוק?

 התבונן היטב בשאלה. מה אתה חושב?

5. והרי הפסוקים שמהם המבי"ט והמאירי לומדים, משפט המלוכה שבספר שמואל, עוסקים בסמכות המלכות וזכותה הממונית ולא בחובת האזרח להישמע לחוק.

6. ונראה שהמלך בכלל לא אמור לחוקק חוקים כלליים שכאלו בדרך כלל, שהרי זהו תפקיד הסנהדרין. וגם אם נאמר כר"ן, שלמלך יש תפקיד לחוקק חוקים שעניינם תיקון העולם ושמירת הסדר החברתי, כהחמרה בענישת גנבים ואפשרות להסתמך על ראיות נסיבתיות במלחמה עם הפשיעה – המטרות של תיקון העולם יכולות להתקיים גם על ידי מתן היכולת למלך להעניש, ההכרה בחוקיות פעולותיו.

7. אולם, נראה יותר שבמלך ישראל אכן קיימת חובה להישמע לחוקיו, ועיקר הטענה היא הטענה הראשונה.

ב. נראה שהמוקד לבירור שאלתנו הוא מחלוקת הראשונים והפוסקים סביב העלמת מכס. המשנה מתירה להישבע שבועה בעייתית, בדרך שבה מותר להישבע רק במצבי אונס, כדי להתחמק מהמכס (נדרים כז):

נודרין להרגין ולחרמין ולמוכסין, שהיא תרומה - אף על פי שאינו תרומה, שהן של בית המלך (וממילא היא פטורה מהמכס) - אף על פי שאינן של בית המלך.

הגמ' מסבירה כיצד הוא נשבע: הוא אומר למוכס שכל פירות העולם יהיו אסורים עליו אם התבואה אינה פטורה מהמכס, כדי לשכנע אותו שהתבואה אכן פטורה, ובלבו הוא אומר שהפירות יהיו אסורים עליו היום בלבד (נדרים כח):

א"ר עמרם אמר רב: באומר יאסרו פירות העולם עלי אם אינן של בית המלך... באומר בלבו היום ומוציא בשפתיו סתם, ואף על גב דסבירא לן דברים שבלב אינם דברים (ואיך אמירתו בלב מועילה), **לגבי אונסין שאני** (ובמצב של אונס הקלו שדברים שבלב הם דברים, כדי לאפשר לאדם להינצל מהאנס).

על כך מקשה הגמ': מדוע וכיצד הברחת המכס מוגדרת כאונס שמאפשר להקל בדיני השבועה, הרי דינא דמלכותא דינא! ובלשון הגמ' (שם):

והאמר שמואל: דינא דמלכותא דינא.

ונלמד את הסברו של הר"ן לקושיה (שם):

והאמר שמואל דינא דמלכותא דינא - והיכי שרינן למידר הכי כדי להפטר כיון דמן הדין חייב ליתן לו את המכס.

נשים לב: הקושיה אינה כיצד מותר להעלים מכס, אלא מדוע המצב מוגדר כאונס שמאפשר להקל בדיני שבועה. הגמ' מתרצת שמדובר כאן במוכס בעייתי, שדינא דמלכותא לא עומד מאחריו, ולכן המצב מוגדר כאונס (שם):

אמר רב חנינא א"ר כהנא אמר שמואל: במוכס שאין לו קצבה. דבי ר' ינאי אמר: במוכס העומד מאליו.

התשובה השנייה ברורה: אם המוכס עומד מאליו, ולא במצוות המלך, אז ברור שאין חיוב מצד דינא דמלכותא לשלם למוכס. התשובה הראשונה יותר מחודשת: אם המוכס גובה מכל אחד סכום אחר, יש כאן אכיפה לא שוויונית, וכזאת היא אינה תקפה, וכך מסביר הר"ן (שם):

במוכס שאין לו קצבה - וכיון שכן לאו דינא הוא אלא המסנותא וחמסנותא דמוכס לאו דינא הוא.

במסכת בבא קמא הגמ' מקשה אותה קושיה ומביאה תירוץ נוסף (ב"ק קיג):

רב אשי אמר: במוכס כנעני.

הנחת היסוד שעליה בנויה התשובה היא שגזל הגוי מותר, ועל כך מקשה הגמ' ממקורות שמהם עולה שגזל הגוי אסור, ולמסקנה היא מביאה את חילוקו של רבא בין גזל הגוי ובין הפקעת הלוואתו (שם):

אלא אמר רבא, לא קשיא: כאן בגזילו, וכאן בהפקעת הלוואתו.

ומסביר רש"י (שם):

בהפקעת הלוואתו - שאין גזל ממש שרי כי ליכא חילול השם ולהבריה המכס הוי כהפקעת הלוואתו.

אסור אפוא לגזול ממש, אך מותר לא להשיב הלוואה והברחת המכס מוגדרת כהפקעת הלוואה. הר"ן בנדריים מחלק לאור דברים אלו בין מצב שבו זכות גביית המכס נקנתה על ידי יהודי⁸ ובין מצב שבו אותו יהודי רק עובד כשליח של המלך והמכס נגבה ישירות עבור המלך (שם⁹):

וכי אמרינן דינא דמלכותא דינא הני מילי לענין שאם קנה אחד מכס זה (יהודי) חייבים ליתן לו את המכס. וכן נמי אם לא קנה אותו אלא שהוא ממונה לגבות את המכס שאינו רשאי ישראל חבירו לישבע שהן תרומה דליכא אונסא כיון דדינא דמלכותא דינא. מיהו אין ממונה זה רשאי להכריח ישראל חבירו לפרוע את המכס אם לא מיראת המלכות. דנהי דדינא דמלכותא דינא, לא יהא אלא הלוואתו, הא קיימא לן דהפקעת הלוואתו מותר.

התבונן היטב בדברי הר"ן: מה הדין אם ישראל קנה את זכות גביית המכס מהמלך? מה הדין אם הישראל רק ממונה לגבות את המכס עבור המלך?

האיסור להבריה את המכס קיים רק כאשר מוכס יהודי קנה מהמלך את זכות גביית המכס. אך אם הוא גובה אותו עבור המלך, המצב אמנם אינו מוגדר כאונס שמאפשר להקל בשבועה, אך אין חובה בפועל לשלם את המכס, שכן הפקעת הלוואת הגוי מותרת. הדברים מתחברים לדרך שבה הר"ן הסביר את הקושיה של הגמ': 'האמר שמואל דינא דמלכותא דינא - והיכי שרינן למיזר הכי כדי להפטר כיון דמן הדין חייב ליתן לו את המכס'. כלומר, הקושיה היתה רק על הגדרת המצב כאונס, אך לא על עצם הברחת המכס: ההברחה מותרת משום שאף על פי שהמלך יכול ליצור חיוב ממוני¹⁰, החיוב אינו שונה מחוב ממוני רגיל, והיתר הפקעת הלוואתו שנאמר בחוב ממוני לגוי נאמר גם במלך.

8. ששילם תמורתה למלך סכום קבוע בשנה והמכס הולך אליו ישירות.

9. בנוסח הר"ן שבגמרות שלפנינו הסיום של הדברים חסר, ונראה שמחמת הצנזורה.

10. דבר שבא לידי ביטוי בכך שאם המלך ימכור את זכות גביית המכס ליהודי, שבו לא נאמר היתר הפקעת הלוואתו, יהיה אסור להעלים את המכס.

חזור אל שאלתנו היסודית – האם דינא דמלכותא דינא מחדש חובה הלכתית להישמע לחוקי המלך או רק נותן תוקף הלכתי לפעולותיו של המלך – וענה עליה לאור דברי הר"ן!

עולה מדברי הר"ן שדין דינא דמלכותא רק נותן תוקף הלכתי לפעולות המלך, ולמשל אצלנו הטלת המכס יוצרת חוב ממוני, אך לא מחייב הלכתית להישמע לחוקי המלך – אחרת כיצד ניתן ליישם את היתר הפקעת הלוואתו בחוב למלך? הרי המלך גזר לשלם את המכס! וכך לומד הרב זלמן נחמיה גולדברג מדברי הר"ן (תחומין יב, תוקף ההתחייבות למכור):

ואין חיוב לשמוע בקול המלך לקיים גזירותיו. ולא אמרו שדינא דמלכותא דינא אלא שיש בכוח מלך להעביר ממון ראובן שיהיה של שמעון... וכך גזירת המלך אין חייב לקיים לא מהתורה ולא מדרבנן. מ"מ אם גזר המלך על ממון ראובן שהוא של שמעון, נעשה הממון של שמעון. ואם ראובן לא יתנם לשמעון, הרי הוא גזלן מן התורה... ודברים אלו מתפרשים מדברי הר"ן... הרי שדינא דמלכותא דינא רק לענין בעלות על הממון, אבל לא לענין חיוב לשמוע בקול המלך. שאם חייב אדם לשמוע בקול המלך, איך יפקיע הלוואה שחייב למלך, הרי המלך ציוה לא להפקיע חובו?

חזור והיזכר ביסוד דין דינא דמלכותא לפי הר"ן – בעלות המלך על הארץ – והסבר את דברי הר"ן כאן לאורם. מה הקשר בין הדברים?

נראה ששיטת הר"ן כאן נובעת מהבנתו הכללית בדינא דמלכותא, המבססת אותו על בעלות המלך על הארץ: בעלות המלך על הארץ יכולה להוביל למתן תוקף הלכתי לפעולות המלך, אך קשה להבין כיצד היא יכולה להוביל לחובה להישמע לדברי המלך, וכפי שראינו לעיל בדברי הרב סדן.

ג. הרמב"ם חלק על הר"ן ואסר על הברחת מכס שנגבה ישירות למלך (גזלה ואבדה ה, יא): אבל מכס שפסקו המלך ואמר שילקח שלישי או רביעי או דבר קצוב והעמיד מוכס ישראל לגבות חלק זה למלך ונודע שאדם זה נאמן ואינו מוסיף כלום על מה שגזר המלך אינו בחזקת גזלן לפי שדין המלך דין הוא, ולא עוד אלא שהוא עובר המבריח ממכס זה מפני שהוא גוזל מנת המלך, בין שהיה המלך גוי בין שהיה מלך ישראל.

וכך כותב בעל המשנה למלך (שם):

אבל המבריח מנת המלך עכו"ם שלא מכרו לשום אדם אלא שמינה אפוטרופוס עליו אין כאן עסק להפקעת העכו"ם שהתירו בגמרא כיון דדינא דמלכותא דינא והרי גזר שלא יבריחו המכס ודאי המבריח גוזל הוא וזה ברור.

התבונן בדברים: מהי סברת הרמב"ם לפי המשנה למלך? חשוב: מהי נקודת המחלוקת בינו לר"ן? מדוע הוא אוסר להבריח מכס שנגבה עבור המלך?

נראה שהרמב"ם והר"ן חולקים בשאלתנו היסודית: הר"ן סבור כאמור שדינא דמלכותא רק נותן תוקף הלכתי לפעולותיו הממוניות של המלך ולא מחייב להישמע לחוקי המלך. מאחר שכך, המלך שהטיל מכס יצר אמנם בכך חוב ממוני, אך חוב זה אינו שונה מחוב ממוני רגיל, כך שהיתר הפקעת הלוואה שנאמר בחוב לגוי יכול להיאמר גם בחוב למלך גוי, ומותר להעלים מכס שנגבה עבור המלך. לעומתו, הרמב"ם חולק וסבור שדינא דמלכותא מחייב להישמע לחוקי המלך, והמלך הרי הורה לשלם את המכס, ובלשון המשנה למלך, 'אין כאן עסק להפקעת העכו"ם שהתירו בגמ' כיון דדינא דמלכותא דינא והרי גזר שלא יבריחו המכס'.

היזכר בהבנתם של הרדב"ז והמבי"ט ביסוד דינא דמלכותא לדעת הרמב"ם, ההבנה שסמכותו נלמדת מסמכות המלכות הישראלית, והסבר את דברי הרמב"ם לאור הדברים.

אנו ממש באמצע הדרך, ובע"ה נמשיך בדף הבא.

דינא דמלכותא דינא והחובה לשמור על החוק ב

א. בדף הקודם התחלנו לעסוק בשאלה האם דינא דמלכותא דינא מחייב את האזרח לשמור על חוקי המדינה או רק נותן תוקף הלכתי לפעולות המלך. למדנו את דברי הר"ן המתיר להבריה מכס שמיועד למלך. הר"ן חילק בין מצב שבו ישראל קנה ממלך גוי את זכות גביית המכס תמורת סכום קבוע בשנה, אז אסור להבריה את המכס, ובין מצב שבו הישראל גובה את המכס עבור המלך, אז מותר. ובלשונו (נדריס כח):

וכי אמרינן דינא דמלכותא דינא הני מילי לענין שאם קנה אחד מכס זה (יהודי) חייבים ליתן לו את המכס. וכן נמי אם לא קנה אותו אלא שהוא ממונה לגבות את המכס שאינו רשאי ישראל חבירו לישבע שהן תרומה דליכא אונסא כיון דדינא דמלכותא דינא. מיהו אין ממונה זה רשאי להכריח ישראל חבירו לפרוע את המכס אם לא מיראת המלכות. דנהי דדינא דמלכותא דינא, לא יהא אלא הלואתו, הא קיימא לן דהפקעת הלואתו מותר.

לדבריו, משמעות דינא דמלכותא דינא היא מתן תוקף הלכתי לפעולותיו הממוניות של המלך, ואצלנו – הטלת המכס יוצרת חוב ממוני¹. אולם, חוב זה אינו שונה מחוב ממוני רגיל לגוי, והיתר הפקעת הלואתו שנאמר בכל חוב ממוני לגוי², נאמר גם בחוב למלך גוי. ומכאן, שדינא דמלכותא דינא לא מחייב להישמע לחוק, שהרי המלך אסר על הברחת המכס, וכך כפי שראינו למד **הרב זלמן נחמיה גולדברג** מדברי הר"ן (תחומין יב, תוקף ההתחייבות למכור):

ואין חיוב לשמוע בקול המלך לקיים גזירותיו. ולא אמרו שדינא דמלכותא דינא אלא שיש בכוח מלך להעביר ממון ראובן שיהיה של שמעון... וכך גזירת המלך אין חייב לקיים לא מהתורה ולא מדרבנן. מ"מ אם גזר המלך על ממון ראובן שהוא של שמעון, נעשה הממון של שמעון. ואם ראובן לא יתנם לשמעון, הרי הוא גזלן מן התורה... ודברים אלו מתפרשים מדברי הר"ן... הרי שדינא דמלכותא דינא רק לענין בעלות על הממון, אבל לא לענין חיוב לשמוע בקול המלך. שאם חייב אדם לשמוע בקול המלך, איך יפקיע הלואה שחייב למלך, הרי המלך ציוה לא להפקיע חובו?

הרמב"ם חלק על הר"ן ואסר על הברחת המכס (גזלה ואבדה ה, יא):

ולא עוד אלא שהוא עובר המבריה ממכס זה מפני שהוא גוזל מנת המלך, בין שהיה המלך גוי בין שהיה מלך ישראל.

1. ואם המלך ימכור את זכות גביית המכס ליהודי אחר, יהיה אסור להבריה מהיהודי את המכס. וכן, גביית המכס אינה מוגדרת כאונס שמאפשרת להקל בשבועה.
2. בתנאי שאין בכך משום חילול ה'.

ומכאן שלדעתנו דינא דמלכותא דינא מחייב לשמור את חוקי המלך³. נמשיך בתחילת דף זה אל דברי השו"ע והרמ"א. השו"ע פוסק כדעת הרמב"ם ומחלק בין מצב שבו גוי קנה מהמלך את זכות גביית המכס תמורת סכום קבוע והמכס הולך לאותו גוי ובין מכס שנגבה עבור המלך (חו"מ שסט, ו):

אבל מוכס שפסקו המלך ליטול דבר קצוב, והעמיד מוכס ישראל לגבותו למלך, ונודע שאדם זה נאמן ואינו מוסיף כלום על מה שגזר המלך, אינו בחזקת גזלן, משום דדינא דמלכותא דינא. ולא עוד אלא שהמבריה ממכס זה, עובר מפני שהוא גוזל מנת המלך, בין שהיה מלך ישראל בין שהיה מלך עובד כוכבים. וכן אם ישראל קנה המכס מהמלך, המבריה עצמו הרי זה גוזל ישראל שקנאו. אבל אם קנאו עובד כוכבים, מותר, משום דהוי כהפקעת הלוואתו דשרי במקום דליכא חלול השם.

הרמ"א, לעומת זאת, פוסק כר"ן (שם):

הגה: וי"א דאפילו המוכס ישראל, אם לא קנאו לעצמו רק גובה למלך עו"ג, אף על גב דאסור להבריה מכח דינא דמלכותא, מ"מ אם אדם מבריה אין למוכס לכופ אותו ליתן, דהוי כהפקעת הלוואתו דשרי. מיהו אם יש בזה משום יראת המלך, ודאי יכול לכופ אותו (ר"ן פרק ארבעה נדרים).

התבונן היטב בלשונו של הרמ"א, מתוך התמקדות במילים 'אף על גב דאסור להבריה מכח דינא דמלכותא'. היזכר בשיטת הר"ן והקשה על הדברים!

וכך מקשה הגר"א בביאורו (שם ס"ק כג):

צ"ע דהר"ן לא כתב אלא דאסור לנדור לשקר בכהאי גוונא אבל להבריה שרי... (ליקוט) וי"א דאפילו כו'. כבר כתבתי שם דליתא דסבירא ליה (לר"ן) דאף לכתחילה מותר ואין איסור אלא בחכרו (ישראל) מהמלך.

מהי קושיית הגר"א על הרמ"א? נסה ליישבה. התוכל?

הרמ"א פוסק כר"ן, אך מדברי הר"ן עולה שמותר להבריה מכס שנגבה עבור המלך, בעוד שהרמ"א כותב שהדבר אסור מכוח דינא דמלכותא, 'אף על גב דאסור להבריה מכח דינא דמלכותא', וכותב רק שהמוכס לא יכול לכפות על הישראל לשלם, 'מ"מ אם אדם מבריה אין למוכס לכופ אותו ליתן, דהוי כהפקעת הלוואתו דשרי'. אם 'הוי כהפקעת הלוואתו דשרי' אז מדוע אסור להבריה את

3. בדף הקודם ראינו את האפשרות ששורש המחלוקת בשאלת יסוד הדין: לדעת הר"ן יסוד הדין הוא בעלות המלך על הארץ, והבעלות מובילה למתן תוקף הלכתי לפעולות ולא לחובה להישמע לחוקים. לדעת הרמב"ם יתכן שסמכות המלכות הנכרית נלמדה מסמכות המלכות הישראלית, מאותם פסוקים, ולמלך ישראל חייבים לשמוע.

המכס? ואם דינא דמלכותא מחייב להישמע למלך ולכן אסור להבריא את המכס, אז מדוע המוכס לא יכול לכפות אותו לשלם? מהו פשרה של פשרה זו – מצד אחד איסור על הברחת מכס ומצד שני הגבלת יכולת המוכס לכפות?

ב. הרב אריאל בראלי למד מכך שהרמ"א הבין את דברי הר"ן אחרת, ושלדעתו גם הר"ן מודה שיש חובה לקיים את חוקי המלך, אלא שזו חובה מסוג אחר (אמונת עתיך 33, האם אי ציות לחוק נחשב כאיסור הלכתי):

ניתן לכנות זאת אזרחות טובה, דהיינו השלטון מצפה (בצדק) מתושביו לקיים את חוקיו. סברה זו מחייבת, אך אין בה די ליצור חובה הלכתית אלא מצד דרך ארץ שקדמה לתורה... על בסיס סברות אלו ניתן להצביע על חובת ציות למלך ללא ביטוס הלכתי, ועוד קודם שניתנה תורה... כאמור, אין בכוחה של אומדנא זו ליצור איסור הלכתי אלא מחויבות לסברה אנושית כיצד ציבור מתפקד כחברה... לעניות דעתי אין בדברי הר"ן הללו ראייה שאין חובה לשמוע בקול המלך (בניגוד למסקנה שהסיק ר' זלמן נחמיה גולדברג מדברי הר"ן). ניתן לומר שדבריו מכוונים רק להיבט ההלכתי המגדיר את החוב הממוני. הר"ן גם מודה כי ישנה חובה אזרחית, אך היא לא משפיעה על ההגדרה הממונית של החוב. ובדרך זו יוסברו דברי הרמ"א הנראים בהשקפה ראשונית כסותרים אלו את אלו: מצד אחד כתב 'אסור להבריא מכה דינא דמלכותא', ומנגד 'הוי כהפקעת הלוואתו דשרי'. הגר"א בביאורו (ח"מ שט"ס"ק כג) מעיר: 'צ"ע דהר"ן לא כתב אלא דאסור לנדור לשקר בכהאי גוונא אבל להבריא שרי'. אולם נראה שדברי הרמ"א ברורים: אכן אין איסור גזל, אך ישנה מחויבות מכוח הסברה לציית לדינא דמלכותא ולקיים את ציווי המלך. לכן הוא כתב 'אסור להבריא בנימוק של דינא דמלכותא ולא מדין גזל. אם אינו מציית למלך, הרי מבחינה ממונית אין זה גזל (שלא כדעת השו"ע) משום שסברה אינה יוצרת שעבוד ממוני. לדוגמה, אם ניקח את החוק האוסר עישון במקומות ציבוריים, לדברי הרמ"א החובה לציית לחוק זה בנויה על סברה לאזרחות טובה שיש לה ערך הלכתי, דהיינו כל שלטון מצפה מהתושבים ליישם את חוקיו, אך לא מתלווה לכך חובה הלכתית⁴. אולם אם שוטר יטיל קנס על מי שהפר את החוק, אזי ישנה חובה הלכתית לשלם את הקנס⁵.

הסבר את הבנתו של הרמ"א בר"ן – מדוע וכיצד דינא דמלכותא אוסר לכתחילה על הברחת המכס? ומדוע אם כך 'אם אדם מבריא אין למוכס לכוף אותו ליתן, דהוי כהפקעת הלוואתו דשרי'?

4. דבר שמתבטא בכך שהמוכס לא יכול לכפות על ישראל אחר לשלם, משום שזו רק 'סברה לאזרחות טובה שיש לה ערך הלכתי' ולא חובה גמורה.
5. ובמדינת ישראל לא יהיה היתר הפקעת הלוואתו.

חובת האזרח להישמע לחוק המדינה היא ערך, 'דרך ארץ שקדמה לתורה', 'אזרחות טובה שיש לה ערך הלכתי'. מכוח ערך זה כתב הרמ"א ש'אסור להבריה מכה דינא דמלכותא', שהרי המלך הורה לשלם את המכס ולא להבריה אותו. אולם, ערך זה לכשעצמו אינו יוצר חובה הלכתית גמורה, והיתר הפקעת הלוואתו מתיר להימנע מפריעת החיוב הממוני⁶, ולכן המוכס לא יכול 'לכוף אותו ליתן, דהוי כהפקעת הלוואתו דשרי'.

סכם את המחלוקת בין הגר"א לרמ"א בהבנת הר"ן. מה יענה כל אחד מהם על השאלה האם דינא דמלכותא מחייב להישמע לחוקי המלך?

ג. נמשיך ונתבונן בעמדה שדינא דמלכותא מחייב להישמע לחוקי המלך. נראה שגם לפי עמדה זו יש הבדלים מהותיים בין אופי החיוב להישמע למצוות התורה ובין אופי החיוב להישמע למצוות המלך, ונלמד למשל את דברי הרב יעקב אריאל⁷:

דין המלוכה מוכר על ידי התורה (וחייבים להישמע לחוק), אך אינו הופך בכך לדין התורה ממש, הוא נשאר דין המלוכה. לדוגמא, כשאדם מסופק בדין תורה אנו אומרים ספקא דאורייתא לחומרא, וראוי להדר במצוות התורה לפני משורת הדין, האם גם בדין המלך ספקא לחומרא? וכשהמלך מטיל לדוגמא על האזרח להוביל משא מיל, אם הוא ירא שמים, האם רצוי שיוביל שני מיל? או אם המלך מטיל מס מסוים האם ראוי לשים יותר מהנדרש בחוק, כמו שמצינו בתרומה, עין יפה לעומת עין רעה? חוק המלוכה עצמו קובע שאין האדם צריך לשלם מס מעבר לנדרש בחוק. אדרבה, הוא רשאי להתייעץ עם יועץ מס שייעץ לו כיצד לשלם פחות ככל האפשר.

כלומר, למרות שאכן קיימת חובה להישמע לחוק המלך, אופייה של חובה זו שונה מהמצוות הרגילות. התורה כוננה מקור סמכות נוסף, המלוכה, שמתנהל כמרחב עצמאי עם 'חוקים משלו'⁸. היכן באה לידי ביטוי אותה ייחודיות של החובה להישמע לחוקי המלוכה? נפתח בדברי הרב יעקב אריאל והרב דב ליאור. הרב אריאל דן במנהג להעסיק בני נוער שלא לפי החוק⁹, ולדעתו מותר להפר חוקים שהציבור לא נוהג לקיים. כך כתב הרב אורי סדן במאמרו (עבודת ילדים בחופשת הקיץ, אמונת עתיד 97):

6. שנוצר מכוח חיוב המכס, שהרי המלוכה יכולה ליצור חיובים ממוניים.
7. נספח למאמר של הרב אורי סדן על עבודת ילדים בחופשת הקיץ, אמונת עתיד 97.
8. דוגמה לדבר היא דיני דרבנן, שגם לדעת הרמב"ם שעוברים בהם בלא תסור, בכל זאת ספקא דרבנן לקולא. וזאת משום שהתורה רק כוננה מקור סמכות נוסף, חכמים, שמתנהל בחוקיות משלו. וראה את דברי המשך חכמה (דברים ז, יא) שמשווה בין דיני דרבנן למצוה להישמע למלך – בשניהם התורה רק מכוננת מקור סמכות ואין וודאות שהיא אכן רוצה בכל פרט ופרט.
9. החוק אוסר על העסקת בני נוער מתחת לגיל 18 לאחר השעה 20:00 במהלך שנת הלימודים, ולאחר השעה 22:00 בחופש. בפועל, רבים נוהגים כמובן להעסיק שמרטפיות לאחר שעות אלו. כמו כן, החוק אוסר על העסקת בני נוער מתחת לגיל 14, אפילו במהלך החופש, אך רבים נוהגים

הלכה למעשה: במקרים שבהם החוק מגביל העסקה של בני נוער, אך הציבור הרחב אינו מקפיד כלל על מגבלות אלו, וכמו כן רשויות המדינה אינן עושות דבר לאכיפתן, גם לפי ההלכה רשאי האזרח שלא להקפיד עליהן.

וכתב על כך **הרב יעקב אריאל** (בנספח שם):

אני מסכים למסקנתך... ויש להטעים זאת יותר על פי מה שכתב הרמב"ם (גזלה ה' יח): "במה דברים אמורים במלך שמתבעו יוצא באותן הארצות שהרי הסכימו עליו בני אותה הארץ וסמכה דעתן שהוא אדוניהם והם לו עבדים אבל אם אין מתבעו יוצא הרי הוא כגזולן בעל זרוע וכמו חבורת ליסטים המזויינין שאין דיניהן דין וכן מלך זה וכל עבדיו כגזולן לכל דבר". וראה ביאור הגר"א שמקורו במגילה 'עוד לא יצא טבעך בעולם'. מבואר אפוא שמקור הסמכות של המלך הוא הכרת העם במטבע שלו. ואם המדינה לא מכירה במטבעו של המלך אין למטבע ערך של מטבע. והוא הדין לכל חוק: **מקור הסמכות של חוק המלך הוא הכרת המדינה בחוק**. אמנם, לשיטת תוס' המובא בר"ן מקור הסמכות הוא במלך עצמו, אך גם לדעתם החוק מקבל את סמכותו מכוח האכיפה של המלך, אך **חוק שהמלך עצמו אינו אוכף ומרשה למדינה לנהוג כרצונה אינו בר תוקף**.

וכך כותב הרב דב ליאור על חוקי זכויות יוצרים שהמדינה אינה אוכפת, ולדעתו הדבר מוביל לכך שאין חובה לקיימם מצד דינא דמלכותא דינא. **הרב ניר אביב** כותב בשמו¹⁰: אף לסוברים שיש למדינת ישראל תוקף דינא דמלכותא צריך להגביל ולומר שלחוק האזרחי יש תוקף של דינא דמלכותא רק אם המדינה אוכפת אותו, אך חוק שאינו נאכף מסיבה כלשהי אין לו תוקף מבחינה הלכתית.

ובהערה שם הוא מביא את מקורו של **הרב ליאור** שלומד זאת ממקורות דומים למקור של הרב אריאל (שם):

כך אמר לי הגר"ד ליאור, והוסיף שדין זה נלמד מן הירושלמי במסכת סנהדרין (פרק ב' הל' ג'). על פי הגמרא כל זמן ששאל היה חי לא היה לדוד גדר של מלך למרות שכבר נמשח על ידי שמואל, ומזה ניתן ללמוד לעניין מלך שלא אוכף חוק מסוים. וכך מתארת הגמרא את השיחה בין דוד לאביגיל לאחר שנבל קילל את דוד, ודוד החליט להורגו בשל כך: "...אמרה ליה: ומלך אתה? אמר לה: ולא משחני שמואל למלך? אמרה לו: עדיין מוניטה דמין שאל קיים" ... וכעת בהסכמתו שנתן לספר זה העיר להביא מקור חדש, מתלמוד ירושלמי מסכת הוריות (פ"ג ה"ב): "אמר רב חונה כל אותן ששה חדשים שהיה דוד בורח מפני אבשלום שעירה הוות מתכפר לו כהדיוט". **כלומר, דוד המלך היה נרדף על ידי אבשלום בנו במשך ששה חדשים, ולמרות שמצד הדין הוא היה מלך, במציאות בפועל**

להעסיק בחופשת הקיץ נערים בעבודות כגון שטיפת מכוניות, קייטנות לילדים קטנים, עזרה במשק חקלאי ועוד ועוד.

10. בספר מעשה רשת, דינא דמלכותא דינא בזכויות יוצרים.

לא הייתה לו יכולת אכיפה ולכן לעניין קרבן אין דינו כנשיא שחטא אלא כהדיוט. ולכן, ממשלה שאין לה יכולת אכיפה בעניין מסוים, לאותו עניין אין דינא דמלכותא דינא.

מה דין חוק שהציבור לא נוהג לקיים אותו או שלא נאכף לפי דעת הרב יעקב אריאל והרב ליאור? מהן הראיות שלהם לכך? התבונן בדברים. מה אתה חושב על עצם הטענה? מה אתה חושב על הראיות? נסה להתווכח עם הדברים!

נראה שהדברים קשים לכאורה: אם יש חובה לשמור על חוקי המלך, על חוקי המדינה, מדוע שהחובה תתבטל בגלל שהציבור לא נוהג להקפיד על שמירת חוק מסוים? גם לדברי הרשב"ם שדינא דמלכותא נובע מקבלת העם, נראה שהכוונה לקבלת העם את המלך באופן כללי, ולא לקבלת כל חוק וחוק בפרט. במדינת ישראל, הציבור מקבל באופן כללי את סמכות הכנסת, וקבלה כללית זו היא שנותנת לה את כוחה לחוקק ומעניקה סמכות לכל חוק וחוק – קבלה כללית ולא השאלה האם הציבור מקיים חוק מסוים. וכי ציבור עבריין יצא נשכר? גם הראיות שהביאו הרב אריאל והרב ליאור עוסקות רק בקבלה כללית של עצם המלכות¹¹ ולא בקבלה פרטית של חוק מסוים. נראה שאבן הבוחן של הרב ליאור, האכיפה של החוק, אף קשה יותר: וכי בגלל הקושי לאכוף חוק מסוים, בגלל הפרצה של האינטרנט, תתבטל סמכות המחוקק?

וכך מקשה הרב שמואל אריאל על הטענה הכללית ובפרט על יישומה בהקשר של זכויות יוצרים (צהר לג, האם האינטרנט הוא זוטו של ים¹²):

לפי הדרך שכוחו של דינא דמלכותא נובע מן הבעלות של המלך על הקרקע, נראה ברור שכוח זה אינו מוגבל בכך שהתקנה תתקיים בפועל על ידי הציבור, ואפילו שהציבור יוכל לקיים זאת. המלך הוא בעל הבית, וזכותו לדרוש דרישות, ומי שאינו רוצה או אינו יכול לקיים אותן, עליו לצאת לארץ אחרת. וגם לדעה שנפסקה להלכה, שתוקף דין המלך הוא מצד הסכמת הציבור, לא נאמר שהציבור צריך להסכים ולקבל כל חוק וחוק, אלא שבאופן כללי "סמכה דעתם שהוא אדונייהם והם לו עבדים" (שו"ע חו"מ שסט, ב), ומתוך כך הם חייבים לקיים את כל החוקים.

11. וראה בדף 'מלך ללא עם', שם הבאנו שני הסברים עקרוניים לתפקיד של הסכמת העם: הראשון, הדבר מלמד על כך שסמכות המלך נובעת מהעם, ולכן היא מותנית בהסכמת העם. השני, סמכות המלך נובעת מהתורה, אך מי מוגדר כמלך? מי ששולט בפועל על העם, ולכן תוקף המלכות מותנה בכך שישלוט בפועל על העם. לכן, דוד לא היה נחשב כמלך בימי שאול ובתקופת מרד אבשלום – הוא לא מלך אז בפועל על הציבור. לכן, הרמב"ם מתנה את תוקף המלכות בשימוש במטבע המלך: השימוש במטבע מבטא מצב של שלטון סדיר ויציב של מלך על עם, ולא השתלטות אלימה וזמנית מטבעה של ליסטים על כפר. ברור לפי שני הסברים אלו שהנושא של המקורות האלו הוא התוקף הכללי של המלכות ולא התוקף הפרטי של כל חוק וחוק. בוודאי לפי ההסבר השני, ששם את המוקד על הגדרת המלכות.

12. בתשובה להערת עורך, בהערה 4 שם.

אפילו אם נקבל את הטענה שחוק שאינו מתקיים בפועל אין לו תוקף, מסופקני אם המציאות בעניין זכויות יוצרים תואמת להגדרה זו. נכון שברשת האינטרנט יש פירצה גדולה שמאפשרת לפגוע בזכויות, אבל באופן כללי ודאי שיש שמירה על חוקי זכויות היוצרים, ואנשים נתבעים על הפרת זכויות של קניין רוחני. דהיינו, שאין נכון לומר שהחוק הזה אינו נשמר כלל, אלא שבתחומו של החוק הזה יש פירצה מעשית גדולה, שגורמת לשמירתו בפועל רק במתחמים מסויימים ולא במתחמים אחרים. האם זה מערער את תוקפו של כל החוק? האם זה מתיר להפר את החוק באותו מתחם שנפרץ? אם למשל במקצועות מסויימים אין יכולת לאכוף את חוקי המס ורבים מנצלים זאת, האם זה אומר שבמקצועות אלו כבר מותר להעלים מסים?

ד. כיצד נסביר אפוא את מנהג הציבור שלא להקפיד על שמירת חוקי העבודה – להעסיק שמרטפיות לאחר השעה 20:00, להעסיק בחופשת הקיץ ילדים מתחת לגיל 14? נראה לחלק בין מנהג זה ובין חוקי זכויות יוצרים¹³, ונלמד את דבריו של **הרב אשר וייס** על ההבדל העקרוני בין שמירת חוקי התורה ובין שמירת חוקי המדינה. הבעיה שבה דן **ר' אשר וייס** היא שסוכות רבות מוקמות במרחב ציבורי בניגוד לחוק, והשאלה היא האם הדבר מגדיר אותן כסוכות גזולות. בתחילת דבריו הוא מגדיר את תוקף ומקור החובה להישמע לחוק המדינה¹⁴ (שו"ת מנחת אשר ח"ב סימן קכג):

אמנם לדברינו יש לעיין עוד, מי שעובר על דינא דמלכותא מה חטאו ומה פשעו מצד מצות התורה. דהא תינח בדיני ממונות חוזרים הדברים לאיסור גזילה דהנטל ממון נגד דין המלכות גזלן הוא¹⁵, אך בעניינים שאין בהם גזילת ממון עבר כאשר לא נהג לפי חוקי המלכות. ונראה לכאורה דעבר על רצון התורה, דבשלמא במלך ישראל יש מצות "שום תשים עליך מלך", ויש דין מורד במלכות, אך במלכות הנכרים מה מצוה יש בהם, ועל כרחך צריך לומר דזה רצון התורה שינהג אדם לפי חוקי המלכות וכך חידש האמורא הגדול שמואל בכוח תורתו. ולפי זה נראה לגבי שאלת כת"ר במי שעשה סוכה ללא רישיון מצד השלטונות, האם סוכה זו כשרה או פסולה. ונראה דכיון דמהות תקנה זו לא משום גזילה היא ולא משום זכויות ממון או היעדרן אלא משום בטיחות הציבור, שמא מבנים אלו יסכנו את שלום הציבור, וא"כ אין כאן גזילה ומסתבר דגם אין לדון מצד מצוה הבא בעבירה כיון שאין כאן עבירה גמורה דהיינו עשה או ל"ת אלא רצון התורה בלבד, ועדיין צ"ע בזה.

13. במיוחד בהערכת תוכנות יקרות ומקצועיות. וכן בהערכת דיסקים שלמים ללא רכישתם.

14. השונה משאלת מתן התוקף ההלכתי לפעולות השלטון, שאלה פשוטה יותר.

15. שכן למלכות יש כוח לקבוע למי הממון שייך, התקפות ההלכתית של הפעולות הממוניות של השלטון.

מהו מקור ותוקף החיוב להישמע לחוק לפי ר' אשר וייס? חזור והיזכר בדבריו של הרב בראלי על גדר החיוב להישמע לחוק המלכות לפי שיטת הרמ"א בר"ן. מה היחס בין הדברים? אתה חושב שהם זהים?

בהמשך, מצביע ר' אשר וייס על הבדל מהותי בין גדרי החיוב להישמע לחוקי המלכות ובין גדר ואופי החיוב להישמע לחוקי התורה (שם):

ועוד אגלה למעלת כבוד תורתו מצפוני לבי, דנראה לכאורה דלא כדיני תורת ה' תמימה דינא דמלכותא, בכל הנוגע למצוות התורה, בין דאורייתא ובין דרבנן, אין כאן מקום לפשרות ואין חכמה ואין עצה ואין תבונה נגד ה', אבל בדינא דמלכותא נראה לכאורה דיש לדון בכל ענין לפי ענינו ומהותו. ודוגמא לדבר לגבי חוקי התנועה, הלא ידוע דאין לעבור כביש ברמזור אדום, וכי נאמר דאדם העומד באמצע הלילה במעבר חצייה והוא רואה בעליל שאין כל רכב מתקרב למקום ואין שום צד סכנה אף על הצד הרחוק וגם אין איש רואה ואין חשש שילמדו ממעשיו ויבואו לידי סכנה, וכי אסור לו על פי התורה לעבור. הלא מסתבר שאף המחוקק לא התכוון לאסור במקרה כזה, אלא שאין החוק יכול להבחין בין כל מקרה ומקרה. ומסתבר לי דכל כהאי גוונא זיל בתר טעמא, וכיוון שכל כונת המחוקק למנוע סכנה, כל כהאי גוונא דאין כל סכנה אין האדם מצווה להקפיד על דינא דמלכותא. וכך גם בנידון דידן הלא למעשה בונים בכל שנה ושנה מאות סוכות ברחבי העיר ואין שלטונות החוק נוקטים בכל פעולה למנוע זאת ולאכופ את החוק. וכל שהשלטון אינו מקפיד נראה דאין בזה כל קפיידא מצד דדינא דמלכותא דינא אף שהדבר מנוגד לחוק ודו"ק בזה.

מה ההבדל בין דיני התורה לחוקי המלך? מתי איננו חייבים להישמע לחוקי המדינה? מהי סברת הדבר? מה ההבדל בין ההשפעה של אי אכיפת החוק בדברי הרב ליאור להשפעת אי האכיפה בדברי הרב וייס? באיזה מקרה ההבדל הזה יבוא לידי ביטוי?

בחוקי התורה איננו רשאים להפעיל את שיקול דעתנו, לשער מהו טעם האיסור ולהתיר במקום שטעם זה אינו שייך. בחוקי המדינה, לעומת זאת, אנו חייבים אמנם לקיים את החוק, אך מותר להפעיל שיקול דעת ולהימנע משמירתו במקום שבו טעמו אינו שייך¹⁶. במצבים שכאלו, אנו משערים שגם המחוקק היה מוכן שנעבור על החוק, אלא שהוא נמנע מלכתוב זאת במפורש בשל הקושי להגדיר ולפרט את המצבים השונים והנזקים שבפירוט. כך למשל בחוקי עבודת ילדים: ברור מהן הבעיות שהמחוקק רצה לפתור – ניצול ילדים בעבודה קבועה, עבודה קבועה שהיא חלק מהעולם הכלכלי 'האמיתי' המבוגר. ברור שאין למדינה בעיה שנערה בת 14 תעבוד כשמרטפית

16. והמדינה כמובן תמיד תהיה רשאית לקנוס על כך, ואנו עוסקים כאן בחובתנו ההלכתית כאזרחים להישמע לחוק.

בערב מדי פעם כפי שמקובל בימינו, בצורה חצי חברית ולא רשמית, אלא שהוא לא היה יכול לפרט במדויק את המצבים המותרים¹⁷ ולכן אסר באופן גורף. מצבים מעין אלו יתאפיינו בדרך כלל בחוסר אכיפה של החוק, וחוסר האכיפה הוא אבן בוחן לכך שזהו מצב שבו טעם החוק אינו שייך. בניגוד לדברי הרב ליאור¹⁸, חוסר האכיפה אינו משפיע לכשעצמו, ועל כן במצבים שבהם ברור שטעם החוק שייך, גם אם בפועל החוק אינו נאכף מסיבה זו או אחרת, ודאי אם הסיבה לכך היא הקושי המציאותי לאכוף את החוק – החובה להישמע לחוק עומדת במקומה. כך המצב בחוק זכויות יוצרים – ודאי למשל שטעם החוק שייך בהעתקת תוכנות יקרות, תוכנות שהן כלי עבודה, ועל כן גם אם בפועל המדינה לא אוכפת את החוק, החובה לשמור אותו עומדת במקומה.

17. וזו דוגמה לנזקים שבפירוט: כך אנשים שאכן מנצלים ילדים בעבודה קבועה תעשייתית, היו יוכלים להיתלות להגנתם באותם מקרים יוצאים מן הכלל כשהיו נתפסים, ולטעון שזו היתה עבודה חד פעמית וכו'.

18. שהבין שחוסר האכיפה מבטל את סמכות המדינה באותו עניין.